

Н. А. Спиця-Оріщенкоаспірант кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія,
практичний психолог

Харківська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 11

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ 7-Х, 8-Х, 9-Х КЛАСІВ НА ДОПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ

У статті наведено теоретичні та практичні аспекти розв'язання актуального психолого-педагогічного завдання – професійного самовизначення учнів 7-х, 8-х, 9-х класів, на прикладі аналізу результатів експериментального дослідження структури та динаміки психологічних особливостей мотивації професійного самовизначення за допомогою факторного аналізу, проведеного за методом головних компонент із подальшим Varimax-обертанням.

Ключові слова: структура мотивації, динаміка мотивації, факторний аналіз, допрофільний рівень навчання.

Постановка проблеми. Науковий, теоретичний та практичний інтерес викликає проблема актуалізації професійного самовизначення учнів загальноосвітніх шкіл, ініційована сучасною реформою освіти Нової української школи, а саме: обов'язковий перехід від допрофільного до профільного рівня навчання в школі, з необхідністю вибору подальшого профілю навчання в школі або вибору професійного навчального закладу, який передбачає формування й розвиток мотиваційного компонента процесу професійного самовизначення.

Сензитивність саме підліткового віку для розвитку мотивації професійного самовизначення детермінована соціальною ситуацією розвитку особистості учня, входженням у світ дорослих, інтенсивним розвитком інтелектуальних здібностей, становленням нового рівня самосвідомості, розвитком особистісної ідентичності, зміною «Я-концепції», поглибленням особистісної рефлексії, самоствердженням своєї індивідуальності, осмисленням домагань на соціальне визнання, виникненням ієрархії мотивів, становленням стійкості панівних мотивів [8, с. 400; 9, с. 198].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підлітковий вік – неоднорідний період, що визначається наявністю різних фаз, у межах яких відбувається низка суттєвих змін [3, с. 501]. Це один із кризових вікових періодів, що пов'язаний із бурхливим розвитком усіх провідних компонентів особистості і фізіологічними змінами, зумовленими статевим дозріванням [2, с. 300]. Отже, цими аспектами може бути зумовлена психологічна характеристика учнів 8-х класів, які перебувають на перших ланках розгортання особистісного розвитку (у межах підліткового віку) і тільки починають шлях до справжньої дорослості, пізнання себе й інших тощо.

Динамічні зміни компонентів мотиваційної структури особистості підлітка залежать як від його індивідуальних, вікових особливостей як суб'єкта навчання, так в від змін у змісті й організації процесу навчання і життєдіяльності [1, с. 98; 4, с. 202]. Під час проведення аналізу мотиваційної структури процесу навчання й виховання учнів в умовах загальноосвітньої школи потрібно розглядати змістові й динамічні характеристики мотивів в єдності. Змістові пов'язані з характером навчальної діяльності (усвідомлення, самостійність, узагальнення, дієвість, поширення на декілька навчальних предметів, спрямованість на різні боки навчальної діяльності, цікавість до змісту навчальних матеріалів, їхньої тематики, проблематики). Динаміка мотивів має віковий характер і пов'язана з етапом навчання. Якщо професійні, пізнавальні, змістові, внутрішні мотиви не сформовані, навчальна діяльність визначається мотивами, не пов'язаними безпосередньо з її змістом [5, с. 5–14; 6, с. 15]. Мотиви впливають на процеси осмислення, усвідомлення, запам'ятовування, визначають поведінку суб'єкта навчання, вибірковість процесів сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви, забезпечують вибір цілей і засобів їх досягнення.

Мета статті – навести теоретичні та практичні аспекти розв'язання актуального психолого-педагогічного завдання – професійного самовизначення учнів 7-х, 8-х, 9-х класів. на прикладі аналізу результатів експериментального дослідження структури та динаміки психологічних особливостей мотивації професійного самовизначення за допомогою факторного аналізу, проведеного за методом головних компонент із подальшим Varimax-обертанням.

Виклад основного матеріалу. Для унаочнення отриманих результатів та осмислення

психологічних особливостей структури мотивації професійного самовизначення в учнів 7-х, 8-х, 9-х класів нами використано факторний аналіз. Факторний аналіз проведений за методом головних компонент із подальшим Varimax-обертанням [12, с. 117; 13, с. 243; 14, с. 190; 15, с. 76]. Під час виконання факторного аналізу зупинилися на дев'ятифакторному вирішенні. Виділені чинники мають власні значення більше 1 і пояснюють 68,95% дисперсії (див. табл. 1).

Отже, нами визначено провідні чинники та менш значущі. Три провідні чинники (пояснюють 32,49% дисперсії) охоплюють параметри, що описують особливості розвитку в навчанні за умов прояву емоційного складника, психофізіологічні та соціальні передумови виникнення шкільної тривожності, а також зазначають взаємозв'язок інтелектуально-мотиваційних показників («загальний інтелект» за методикою Дж. Равена та «мотив прагнення до успіху» за методикою А. Мехрабіана, модифікація М. Магомед-Емінова).

Найбільш значущими серед школярів 7-х класів є прояви емоційного мотиву, мотиву саморозвитку та пізнавального мотиву в навчанні. З найбільшою вагою до складу першого чинника увійшов саме показник емоційного мотиву. Тому можемо припустити, що саме емоційна зовнішня складова частина навчання постає провідною в учнів 7-х класів. Вона взаємопов'язана із прагненням підлітка пізнати себе та світ довкола, розвиватись у навчанні. Водночас не менше значення має загальна тривожність у школі, з якою найбільше пов'язана низька фізіологічна опірність стресу.

До складу другого чинника також увійшли переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, побоювання невідповідності очікуванням оточення.

Як зазначалося раніше, загальний емоційний стан учня 7-го класу в школі взаємопов'язаний, з одного боку, із соціальними чинниками (переживання щодо контактів у класі, очікування негативних оцінок від інших), а з іншого – з особливостями психофізіологічної організації, що знижують пристосовність дитини до ситуацій стрессогенного характеру та підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.

Не менш значущим є і виявлений зв'язок інтелектуально-мотиваційних параметрів у структурі мотивації професійного самовизначення. Так, до складу третього чинника з найбільшою вагою увійшли мотив прагнення до успіху (за методикою «Опитувальник мотивації досягнення» А. Мехрабіана, модифікація М. Магомед-Емінова) та показник загального інтелекту (за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена).

Наступні три фактори (пояснюють 21,06% дисперсії) віддзеркалюють взаємопов'язаність особливостей вибору професії і специфіки прагнень до навчальних досягнень, зумовлених іншими людьми (батьки, вчителі); взаємопов'язаність, проте не вираженість страхів щодо ситуації перевірки знань та проблем і страхів у стосунках із вчителями (відповідно до знака факторного навантаження); а також прояв страху самовираження.

Так, до складу четвертого фактора з найбільшою вагою увійшли показник «оптимізм/реалізм професійного вибору» (за методикою І. Кондакова), «мотив досягнення» та «зовнішній мотив» (за методикою М. Алексеевої, М. Дригус). Зв'язки між зовнішнім мотивом і мотивом досягнення та між показником оптимізму професійного вибору і зовнішнім мотивом навчальної діяльності вже визначені нами під час аналізу кореляцій,

Таблиця 1

Факторна структура мотивації професійного самовизначення учнів 7-х класів

Фактор 1	Емоційний мотив (0,79)	Пізнавальний мотив (0,58)	Мотив саморозвитку (0,60)		2,59	11,77%
Фактор 2	Загальна тривожність у школі (0,76)	– переживання соціального стресу (0,50); – фрустрація потреби в досягненні успіху (0,50).	Боязнь невідповідності очікуванням оточення (0,65)	Низька фізіологічна опірність стресу (0,73)	2,45	11,15%
Фактор 3	Загальний інтелект (0,71)	Мотив прагнення до успіху (0,82)			2,10	9,57%
Фактор 4	Оптимізм щодо професійного вибору (0,80)	Мотив досягнення (0,57)	Зовнішній мотив (0,60)		1,79	8,15%
Фактор 5	Побоювання ситуації перевірки знань (– 0,78)	Проблеми і страхи в стосунках з учителями (– 0,74)			1,56	7,12%
Фактор 6	Боязнь самовираження (0,86)				1,27	5,79%
Фактор 7	Висока самооцінка (0,89)	Самостійність у професійному виборі (– 0,50)			1,18	5,37%
Фактор 8	Рішучість у професійному виборі (– 0,52)	Імпульсивність професійного вибору (– 0,81)			1,16	5,29%
Фактор 9	Комунікативний мотив (0,76)	Мотив позиції школяра (0,68)			1,03	4,69%

Примітка: у двох останніх стовпчиках – власне значення фактора та відсоток сумарної дисперсії відповідно.

проте одночасний вхід до чинника цих трьох показників може свідчити про особливості сприйняття впливів дорослих. Отже, з одного боку, рівень учнівського прагнення до здобуття успіху взаємопов'язаний із прагненням або уникнення покарання (учительського, батьківського), або отримання похвали, а з іншого – із цим останнім прагненням взаємопов'язане ідеалізоване уявлення про вирішення проблем професійного вибору.

Поруч із цим, відповідно до параметрів, що увійшли до складу п'ятого та шостого факторів із найбільшою вагою та знаків факторного навантаження, можемо визначити, що, з одного боку, в учнів 7-х класів наявний страх самовираження, а з іншого – взаємопов'язаний низький рівень переживань щодо оцінки вчителя та стосунків із ним.

Останню ланку займають три фактори (пояснюють 15,35% дисперсії), відповідно сьомий, восьмий та дев'ятий, які описують такі компоненти структури мотивації професійного самовизначення, як: взаємозв'язок між незалежністю та високою самостійністю в професійному виборі і високою самооцінкою; необережним ставленням до питань професійного самовизначення і рішучістю, упевненістю в професійному виборі; проявом комунікативного мотиву в навчанні і мотивом позиції школяра.

Факторний аналіз дав змогу визначити взаємопов'язаність самостійного вибору професії учнем 7-го класу з високою самооцінкою. Водночас визначальним є і прояв імпульсивності, необережності у виборі професії, що взаємопов'язаний із рішучістю під час здійснення такого вибору. Усвідомлення позиції «Я-учень» взаємопов'язане із прагненням мати певну позицію в стосунках з оточенням.

Отже, здійснений аналіз отриманих даних дає змогу визначити, що в учнів 7-х класів структура мотивації професійного самовизначення, з одного боку, менш чітка, ніж в учнів 8-х та 9-х класів, з іншого боку, провідним у ній постає визначення особливостей пізнання себе та світу довкола за умов прояву емоційного складника в навчанні, проявів психофізіологічних та соціальних передумов появи шкільної тривожності, взаємозв'язку інтелектуально-мотиваційних параметрів процесу професійного самовизначення.

По-друге, наявний прояв взаємопов'язаності особливостей вибору професії і специфіки прагнень до навчальних досягнень, зумовлених іншими людьми (батьки, вчителі); взаємопов'язаність, проте не вираженість страхів щодо ситуації перевірки знань та проблем і страхів у стосунках з учителями (відповідно до знака факторного навантаження); а також прояв страху самовираження.

По-третє, найменш вираженими в структурі мотивації професійного самовизначення постають аспекти власне професійного самовизначення (визначений зв'язок між високою самостійністю

в професійному виборі і високою самооцінкою; необережним ставленням до питань професійного самовизначення і рішучістю професійного вибору) та особливості прояву комунікативної шкільної мотивації (зв'язок комунікативного мотиву в навчанні і мотиву позиції школяра).

Визначені особливості можуть вказувати на те, що такий етап розвитку може відобразити латентне професійне самовизначення.

Для унаочнення отриманих результатів та осмислення психологічних особливостей структури мотивації професійного самовизначення в учнів 8-х класів виділені чинники мають власні значення більше 1 і пояснюють 71,67% дисперсії (див. табл. 2). Отже, нами визначено провідні фактори та менш значущі. Три провідні фактори (пояснюють 34,16% дисперсії) охоплюють параметри, що описують особливості саморозвитку в навчанні, соціальний чинник мотивації та психофізіологічні передумови появи загальної шкільної тривожності.

Найбільш значущими серед школярів 8-ого класу є прояви мотиву саморозвитку, мотиву досягнення, пізнавального мотиву та мотиву позиції школяра. Під час кореляційного аналізу означені мотиви вже визначались як стрижневі. Дані факторного аналізу дають змогу визначити, що з найбільшою вагою до складу першого фактора увійшов саме показник мотиву саморозвитку.

Саме тому можемо припустити, що, на відміну від учнів 7-х класів, для яких емоційний зовнішній складника навчання постає провідним і пов'язаним із мотивом саморозвитку, в учнів 8-х класів на перший план виходить прагнення до пізнання себе і розвитку власних здібностей як взаємопов'язане із прагненням підлітка до досягнень, пізнання світу й усвідомлення позиції «Я-школяр». Наголосимо на тому, що мотив досягнення, який увійшов в учнів 8-х класів до складу цього фактора, в учнів 7-х класів відображається лише в складі четвертого фактора.

Отже, прояв мотиву досягнень у 8-х класах є більш значущим. Не менш значущими постають соціальні чинники мотивації. Як видно з таблиці 2, позитивний полюс другого фактора представлені показниками «зовнішній мотив (заохочення, покарання)» та «залежність у професійному виборі». Водночас негативний – показниками «переживання соціального стресу» та «проблеми і страхи в стосунках з учителями».

У процесі кореляційного аналізу нами визначалися зв'язки зовнішнього мотиву з переживанням соціального стресу, переживання соціального стресу із проблемами і страхами в стосунках з учителями. Всі означені параметри відображають саме соціальні аспекти мотивації професійного самовизначення в учнів 8-х класів. Підкреслимо, що з найбільшою вагою до складу другого фактора увійшов саме показник переживання соці-

ального стресу (він наявний і в складі другого фактора в учнів 7-х класів, проте не є провідним). Знак факторного навантаження вказує на невираженість цього параметра.

З іншого боку, значущими постають зовнішній мотив навчальної діяльності та залежність професійного вибору, що вказує на переважання зовнішньої мотивації [10, с. 130].

Водночас не менше значення має загальна тривожність у школі, з якою найбільше пов'язана низька фізіологічна опірність стресу. До складу третього фактора з найбільшою вагою увійшли саме ці показники. Як зазначалося раніше, загальний емоційний стан учня 8-го класу в школі взаємопов'язаний з особливостями психофізіологічної організації, що знижують пристосованість дитини до ситуацій стрессогенного характеру та підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.

Цікаво, що подібні складники розташовані в складі другого фактора в учнів 7-х класів, тож постають більш значущими.

Наступні три фактори (пояснюють 21,93% дисперсії) відбивають особливості прояву нерішучості в професійному виборі, страхи під час оцінювання й особливості прояву емоційного мотиву в навчанні.

Так, як видно з таблиці 2, позитивний полюс четвертого фактора представлений показником «нерішучість у професійному виборі» методики І. Кондакова. Тоді як негативний – показниками оптимізму та рівня самооцінки. Як визначено нами раніше, нерішучість у професійному виборі взаємопов'язана з низьким рівнем оптимізму професійного вибору та заниженою самооцінкою.

Порівнюючи зміст цього фактора в учнів 7-х та 8-х класів, можемо визначити, що в учнів 8-х класів

більшого прояву знаходить структура, що відображає взаємозв'язки професійних настановлень, а в 7-му класі – зв'язки між окремим параметром професійного вибору й особливостями зовнішньої навчальної мотивації.

До складу п'ятого фактора увійшли показники методики Б. Філіпса. Позитивний полюс означеного фактора представлений показником «боязнь невідповідності очікуванням оточення», що позначає орієнтацію на значущість інших в оцінці власних результатів, вчинків і думок. Негативний полюс цього чинника представлений показником «побоювання ситуації перевірки знань», що відображає негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань, досягнень, можливостей, особливо якщо виступати потрібно публічно. Це вказує на вираження страху невідповідності очікуванням оточення за невираженості боязні ситуації перевірки знань (особливо публічної) в учнів 8-х класів. Означене визначене і серед учнів 7-х класів. Натомість серед учнів 7-х класів боязнь невідповідності очікуванням оточення входить до складу другого фактора з позитивним знаком факторного навантаження, що свідчить про те, що для цих учнів він постає актуальним, на відміну від учнів 8-х класів.

Найбільшу вагу в межах шостого фактора можна відзначити серед показників методики Б. Філіпса «фрустрація потреби в досягненні успіху» й «емоційний мотив навчання» методики М. Алексєєвої, М. Дригус, який відбиває оцінку на змістовності навчального процесу, а емоційного його складника. Тоді як перший показник відображає несприятливе психічне тло, яке не дозволяє учню розвивати свої потреби в успіху. Як вже визначалося раніше, емоційний мотив навчання постає провідним у межах першого фактора серед

Таблиця 2

Факторна структура мотивації професійного самовизначення учнів 8-х класів

Фактор	Мотив	Пізнавальний мотив	Мотив позиції школяра	Мотив досягнення	Відсоток	Дисперсія
Фактор 1	Мотив саморозвитку (0,88)	Пізнавальний мотив (0,61)	Мотив позиції школяра (0,53)	Мотив досягнення (0,65)	2,89	13,16%
Фактор 2	Зовнішній мотив (0,61)	Залежність у професійному виборі (0,60)	Переживання соціального стресу (- 0,68)	Проблеми і страхи в стосунках з учителями (- 0,57)	2,57	11,69%
Фактор 3	Загальна тривожність у школі (0,82)	Низька фізіологічна опірність стресу (0,79)			2,04	9,31%
Фактор 4	Нерішучість у професійному виборі (0,81)	Реалізм професійного вибору (- 0,60)	Занижена самооцінка (- 0,69)		1,77	8,07%
Фактор 5	Побоювання ситуації перевірки знань (- 0,72)	Страх невідповідності очікуванням оточення (0,84)			1,69	7,71%
Фактор 6	Емоційний мотив (0,75)	Фрустрація потреби в досягненні успіху (0,64)			1,35	6,15%
Фактор 7	Загальний інтелект (0,90)	Мотив прагнення до успіху (0,58)			1,22	5,54%
Фактор 8	Рационалізм професійного вибору (0,86)				1,14	5,17%
Фактор 9	Комунікативний мотив (0,76)	Боязнь самовираження (0,53)			1,07	4,87%

Примітка: у двох останніх стовпчиках власне значення фактора та відсоток сумарної дисперсії відповідно.

учнів 7-х класів, тобто для них він є вкрай значущим, порівняно з учнями 8-х класів.

Останню ланку займають три фактори (пояснюють 15,58% дисперсії), відповідно сьомий, восьмий та дев'ятий, які описують інтелектуально-мотиваційні аспекти професійного самовизначення, його раціоналізм та прагнення до зайняття певної позиції в стосунках з оточенням під час навчання.

Сьомий фактор представлений двома показниками: «загальний інтелект» (за методикою Дж. Равена) та «мотив прагнення до успіху» (за методикою А. Мехрабіана, модифікація М. Магомед-Емінова). Означений зв'язок визначений і під час кореляційного аналізу. Також наголосимо на тому, що ці показники утворюють третій фактор серед даних учнів 7-х класів, тобто цей зв'язок постає більш значущим, аніж серед учнів 8-х класів.

До складу восьмого фактора з найбільшою вагою увійшов показник методики І. Кондакова – «раціоналізм/імпульсивність професійного вибору». Зазначимо, що високі бали за цим показником свідчать про ґрунтовність, розсудливість, раціоналізм, готовність діяти за планом, утримуватися від імпульсивних рішень, що властиво учням 8-х класів. В учнів 7-х класів до складу цього фактора, навпаки, увійшов параметр імпульсивності професійного вибору.

До складу дев'ятого фактора з найбільшою вагою увійшов показник методики М. Алексєєвої, М. Дригус – «комунікативний мотив навчання», методики Б. Філіпса – «страх самовираження». Це відображає особливості прагнення до шкільної комунікації в учнів 8-х класів. Натомість в учнів 7-х класів цей мотив пов'язаний із мотивом позиції школяра (див. табл. 3.7).

Отже, здійснений аналіз отриманих даних дає змогу визначити, що, по-перше, в учнів 8-х класів структура мотивації професійного самовизначення є більш чіткою, аніж в учнів 7-х класів.

По-друге, провідними в ній постають особливості саморозвитку в навчанні, соціальний чинник мотивації та психофізіологічні передумови виникнення загальної шкільної тривожності. Тож, передусім, значущим є взаємозв'язок прагнення до успіхів у навчанні із внутрішнім мотивом навчальної діяльності, що зумовлює навчання заради прагнення до власного розвитку. З іншого боку, значущими постають зовнішній мотив навчальної діяльності та залежність професійного самовизначення, що вказує на переважання зовнішньої мотивації. Поряд водночас не меншого значення набуває загальна тривожність у школі, з якою найбільше пов'язана низька фізіологічна опірність стресу.

По-третє, наявна взаємопов'язаність нерішучості в професійному виборі з низьким рівнем оптимізму професійного вибору та заниженою самооцінкою; вираженість страху невідповідності

очікуванням оточення, який віддзеркалює орієнтацію на значущість інших в оцінці власних результатів, вчинків і думок, за невираженості страху щодо ситуації перевірки знань; взаємопов'язаність прагнення до емоційно комфортної атмосфери, яку створює учитель на уроці, та наявним несприятливим психічним тлом, яке не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху (фрустрація потреби в досягненні успіху).

По-четверте, найменш вираженими в структурі мотивації професійного самовизначення постають інтелектуально-мотиваційні аспекти, раціоналізм професійного самовизначення та взаємопов'язаність комунікативного мотиву з боязню самовираження.

Визначені особливості можуть вказувати на те, що такий етап розвитку може відображати початковий етап професійного самовизначення.

Для унаочнення отриманих результатів та осмислення психологічних особливостей мотивації професійного самовизначення в учнів 9-х класів виділені чинники мають власні значення більше 1 і пояснюють 69%, 72% дисперсії (див. табл. 3). Отже, нами визначено провідні фактори та менш значущі. Три провідні фактори (пояснюють 36,55% дисперсії) містять параметри, що описують особливості навчальної мотивації, вибору професії та досягнення успіху.

Одразу наголосимо на тому, що такі складники провідних факторів можуть характеризувати вихід мотивації професійного самовизначення на новий рівень. Підкреслимо, що в учнів 7-го класу провідні фактори описують особливості розвитку в навчанні за умов прояву емоційного складника, психофізіологічні та соціальні передумови появи шкільної тривожності, взаємозв'язок інтелектуально-мотиваційних показників, а в учнів 8-го класу – особливості саморозвитку в навчанні, соціальний чинник мотивації та психофізіологічні передумови виникнення шкільної тривожності.

Натомість в учнів 9-го класу простежується тенденція до укріплення системи навчальної мотивації, поруч з якою укріплюються зв'язки між елементами професійного вибору, а також визначальними постають аспекти досягнення успіху. Отже, наявний розвиток структури мотивації професійного самовизначення.

Зупинимось більш детально на складниках кожного з факторів. Найбільш значущими серед школярів 9-го класу постають прояви зовнішнього та комунікативного мотивів, які під час кореляційного аналізу визначались як стрижневі, та емоційного мотиву, мотиву досягнень та позиції школяра, які під час кореляційного аналізу визначались як значущі.

Дані факторного аналізу дають змогу визначити, що з найбільшою вагою до складу першого фактора увійшли саме показники зовнішнього

та комунікативного мотивів. Саме тому можемо припустити, що, на відміну від учнів 7-х класів, для яких емоційна зовнішня складова частина навчання постає провідною, учнів 8-х класів, для яких провідним постає мотив саморозвитку, в учнів 9-х класів на перше місце виходить значення шкільної комунікації та прояв зовнішньої регуляції навчальної діяльності, що вже зазначено нами раніше.

Склад другого фактора містить показники, пов'язані з різними аспектами професійного вибору. Наголосимо на тому, що вони відсутні в провідних чинниках за даними учнів 7-х та 8-х класів (в останніх до складу другого фактора увійшов лише показник «залежність у професійному виборі»). Водночас, відповідно до знака факторного навантаження, можемо зазначити, що учням 9-х класів властиві нерішучість та залежність професійного вибору з наявним раціоналізмом його здійснення.

Дані факторного аналізу дають змогу визначити, що з найбільшою вагою до складу другого фактора увійшов саме показник нерішучості в професійному виборі. Під час кореляційного аналізу визначені взаємозв'язки цього показника зі ступенем раціоналізму та залежності цього вибору, що і відображено в змісті даного фактора.

Цікавим здається і склад третього фактора. Він, на наш погляд, відображає аспекти тенденції до досягнення успіху учнями 9-го класу, які не відображені в змісті факторів в учнів 7-х та 8-х класів, а саме: високий рівень фрустрації потреби в досягненні успіху за наявного прояву високого рівня мотиву уникнення невдачі. Як зазначалося під час кореляційного аналізу,

показник фрустрації потреби в досягненні успіху в учнів 9-х класів негативно корелює з показником рівня розвитку мотиву прагнення до успіху/мотиву уникнення невдачі.

Наступні три фактори (пояснюють 22,39% дисперсії) відбивають соціальні чинники шкільної тривожності та низькі показники рівня інтелектуального розвитку загального (невербального) інтелекту (за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена).

Так, як видно з таблиці 3, негативний полюс шостого фактора представлений єдиним показником загального інтелекту (за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена). Підкреслимо, що в учнів 7-х та 8-х класів зазначений зв'язок інтелектуально-мотиваційних параметрів – мотиву прагнення до успіху (за методикою «Опитувальник мотивації досягнення» А. Мехрабіана, модифікація М. Магомед-Емінова) та показника загального інтелекту (за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена). Під час кореляційного аналізу нами зазначалося, що в учнів 9-х класів визначена наявність статистично значущого негативного взаємозв'язку між показником рівня розвитку загального (невербального) інтелекту (за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена) та емоційним мотивом (за методикою М. Алексєєвої, М. Дригус). Чим меншим є рівень розвитку загального інтелекту, тим більшим є прояв прагнення до емоційно комфортної атмосфери на уроці [7, с. 399; 11, с. 518]. Можливо, відбувається певна компенсація наявного інтелектуального рівня емоційними характеристиками, що зумовлюють навчання.

Зупинимось на характеристиці показників, що склали четвертий та п'ятий фактори.

Таблиця 3

Факторна структура мотивації професійного самовизначення учнів 9-х класів

Фактор 1	Комунікативний мотив (0,82)	Зовнішній мотив (0,80)	Емоційний мотив (0,58)	– мотив досягнення (0,56); – мотив позиції школяра (0,51).	3,30	15,01%
Фактор 2	Нерішучість у професійному виборі (0,82)	Залежність у професійному виборі (0,71)	Раціоналізм професійного вибору (0,58)		2,57	11,72%
Фактор 3	Фрустрація потреби в досягненні успіху (0,77)	Мотив уникнення невдачі (– 0,74)			2,16	9,82%
Фактор 4	Боязнь самовираження (– 0,80)	Переживання соціального стресу (– 0,68)	Загальна тривожність у школі (0,57)	Проблеми і страхи в стосунках з учителями (0,50)	1,89	8,61%
Фактор 5	Боязнь невідповідності очікуванню оточення (– 0,74)	Страх ситуації перевірки знань (0,54)	Низька фізіологічна опірність стресу (– 0,51)		1,64	7,45%
Фактор 6	Загальний інтелект (– 0,89)				1,39	6,33%
Фактор 7	Пізнавальний мотив (0,78)	Мотив саморозвитку (0,77)			1,19	5,44%
Фактор 8	Висока самооцінка (0,83)	Оптимізм щодо професійного вибору (0,50)			1,17	5,34%

Примітка: у двох останніх стовпчиків – власне значення фактора та відсоток сумарної дисперсії відповідно.

До складу четвертого фактора увійшли показники методики Б. Філіпса. Позитивний полюс означеного фактора представлений показниками «загальна тривожність у школі» і «проблеми і страхи в стосунках з учителями», а негативний – «боязнь самовираження» і «переживання соціального стресу».

Найбільшу вагу в межах п'ятого фактора має показник методики Б. Філіпса – «боязнь самовираження». Знак факторного навантаження вказує на невираженість цього параметра.

Водночас, як зазначалося під час кореляційного аналізу, загальна тривожність у школі взаємопов'язана з відсутністю прояву страху самовираження. За умов прояву останнього меншим стає вираження переживання соціального стресу.

Цікаво, що в учнів 7-х класів виявлено зворотні характеристики. Ураховуючи знак факторного навантаження, зазначимо, що цим учням не властиві переживання проблем і страхів у стосунках з учителями, високий рівень боязні самовираження, а загальна тривожність здебільшого зумовлена психофізіологічним, а не соціальними параметрами. Означене спостерігається і в учнів 8-х класів.

Ця відмінність учнів 9-х класів відображається і під час аналізу складників п'ятого фактора. До його складу також увійшли показники методики Б. Філіпса. Негативний полюс цього фактора представлений показниками «боязнь невідповідності очікуванням оточення» і «низька фізіологічна опірність стресу», а позитивний – «побоювання ситуації перевірки знань».

Найбільш вагомих у межах п'ятого фактора є показник методики Б. Філіпса – «боязнь невідповідності очікуванням оточення». Знак факторного навантаження вказує на невираженість цього параметра.

Водночас знак факторного навантаження показника «побоювання ситуації перевірки знань» вказує на його представленість серед учнів 9-х класів. Наголосимо на тому, що в учнів 7-х та 8-х класів, згідно з даними щодо факторної структури мотивації професійного самовизначення, означене не проявляється: їм властиві боязнь невідповідності очікуванням оточення, низька фізіологічна опірність стресу, яку зазначено вище, з іншого боку – страх щодо ситуації перевірки знань не є вираженим.

Отже, структура шкільних переживань в учнів 9-х класів різниться від аналогічної в учнів 7-х та 8-х класів, що ще раз підкреслює особливості факторної структури мотивації професійного самовизначення учнів 9-х класів.

Останню ланку займають два фактори (пояснюють 10,78% дисперсії), відповідно сьомий та восьмий, які описують прагнення до розвитку здібностей, особливості самооцінки та її зв'язку з аспектами професійного вибору.

Сьомий фактор представлений двома показниками: «пізнавальний мотив» і «мотив саморозвитку» (за методикою М. Алексєєвої, М. Дригус). Означений зв'язок визначений і під час кореляційного аналізу. Також наголосимо на тому, що ці мотиви, згідно з кількістю взаємозв'язків із ними в кореляційній матриці даних, визначені як такі, що мають їх найменшу кількість, отже, попередньо можемо припустити, що вони не постають значущими. Можливо, саме цим пояснюється те, що вони склали передостанній фактор визначеної факторної структури мотивації професійного самовизначення.

Водночас у факторній структурі мотивації професійного самовизначення в учнів 7-х та 8-х класів означені мотиви постають провідними, оскільки входять до складу першого фактора.

І, нарешті, до складу восьмого фактора з найбільшою вагою увійшли показники методики І. Кондакова – «оптимізм/реалізм професійного вибору» і «висока самооцінка/занижена самооцінка». Означений зв'язок визначений і під час кореляційного аналізу.

Зазначимо, що, враховуючи знак факторного навантаження, можна визначити високу самооцінку й оптимізм щодо професійного вибору, водночас саме показник самооцінки має найбільшу вагу в межах цього фактора.

Таке поєднання є особливістю факторної структури мотивації професійного самовизначення в учнів 9-х класів, оскільки в учнів 7-х класів показник оптимізму увійшов до складу четвертого фактора (разом із показниками «мотив досягнення» та «зовнішній мотив» за методикою М. Алексєєвої, М. Дригус), висока самооцінка – до складу сьомого фактора (разом із показником високої самостійності в професійному виборі), а в учнів 8-х класів – позитивний полюс четвертого фактора представлений показником «нерішучість у професійному виборі» методики І. Кондакова, а негативний – показниками реалізму та рівня самооцінки. Отже, в учнів 8-х класів відзначається низький рівень самооцінки, взаємопов'язаний із реалізмом щодо професійного вибору.

Висновки. Отже, здійснений аналіз отриманих даних дає змогу визначити таке:

– по-перше, в учнів 9-х класів структура мотивації професійного самовизначення розвивається й укріплюється;

– по-друге, складники провідних факторів у структурі мотивації професійного самовизначення в учнів 9-х класів можуть характеризувати вихід мотивації професійного самовизначення на новий рівень. На відміну від учнів 7-х та 8-х класів, в учнів 9-х класів простежується тенденція до укріплення системи навчальної мотивації, поруч з якою укріплюються зв'язки між елементами професійного вибору, а також визначальними поста-

ють аспекти досягнення успіху. Водночас в учнів 9-х класів на перше місце виходить значення шкільної комунікації та прояв зовнішньої регуляції навчальної діяльності. Проявляються нерішучість та залежність професійного вибору з вираженим раціоналізмом його здійснення. Наявний високий рівень фрустрації потреби в досягненні успіху за прояву високого рівня мотиву уникнення невдачі;

– по-третє, проявляються соціальні чинники загальної шкільної тривожності (проблеми і страхи в стосунках з учителями, побоювання ситуації перевірки знань) та низькі показники рівня розвитку загального (невербального) інтелекту;

– по-четверте, найменш вираженими в структурі мотивації професійного самовизначення постають прагнення до розвитку власних здібностей у навчальній діяльності (вираження взаємозв'язку пізнавального мотиву і мотиву саморозвитку), особливості самооцінки та її зв'язку з аспектами професійного вибору (висока самооцінка й оптимізм щодо професійного вибору).

Пропозиції. Отримані емпіричні результати мають бути враховані під час розроблення системи розвивально-корекційних заходів.

Література:

1. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург : Евразия, 2000. 320 с.
2. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
3. Большой психологический словарь/под ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко. Москва : Прайм-Еврознак, 2003. 672 с.
4. Гамезо М., Петрова Е., Орлова Л. Возрастная и педагогическая психология : учебное пособие

для студентов всех специальностей педагогических вузов. Москва : Педагогическое общество России, 2003. 512 с.

5. Давыдов В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования. Вопросы психологии. 1991. № 6. С. 5–14.
6. Зинченко С. Почему детям бывает трудно учиться. Киев, 1990. 56 с.
7. Кулагина И., Колюцкий В. Возрастная психология: полный жизненный цикл развития человека : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.
8. Максименко С. Общая психология. Москва : Рефл.-бук ; Киев : Валер, 1999. 528 с.
9. Максименко С. Развитие психики в онтогенезі: у 2 т. Київ : Форум, 2002. Т. I. 319 с. Т. II. 335 с.
10. Мильман В. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности. Вопросы психологии. 1987. № 4. С. 130–138.
11. Немов Р. Психология : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. Москва : Гуманит. изд. центр «Владос», 1999. 640 с.
12. Руденко В., Руденко Н. Математичні методи в психології. Київ : Академвидав, 2009. 384 с.
13. Сидоренко Е. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : ООО «Речь», 2000. 350 с.
14. Слепко Ю., Ледовская Т. Обработка и интерпретация результатов психологического исследования : учебное пособие. Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2013. 136 с.
15. Титкова Л. Математические методы в психологии. Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2002. 85 с.

Спица-Орищенко Н. А. Психологические особенности мотивации профессионального самоопределения учащихся 7-х, 8-х, 9-х классов на допрофильном уровне обучения

В статье представлены теоретические и практические аспекты решения актуальной психолого-педагогической задачи – профессионального самоопределения учащихся 7-х, 8-х, 9-х классов, на примере анализа результатов экспериментального исследования структуры и динамики психологических особенностей мотивации профессионального самоопределения с помощью факторного анализа, проведенного методом главных компонент с последующим Varimax-вращением.

Ключевые слова: структура мотивации, динамика мотивации, факторный анализ, допрофильный уровень обучения.

Spytsia-Orishchenko N. A. Psychological features of motivation of professional self-determination of pupils at pre-profile level of education

The theoretical and practical aspects of the solution of the actual psychological and pedagogical problem of professional self-determination of pupils at the pre-profile level of education are presented in the article. The research is done by the factor analysis, conducted by the method of the main components with subsequent Varimax rotation.

Key words: motivation structure, dynamics of motivation, factor analysis, pre-profile level of education.